

Krönika över 20:e århundradet

Carl Åkerlund

till N.

Arv och miljö

En gång i köket hemma hos mormor och morfar på 25:an, det måste varit sent 90-tal, frågade mamma varför morfar tagit med henne att åka spöktåget den där gången. Hon hade varit sju. Förstod han inte hur hemskt hon skulle tycka att det var? Han skrattade bort det, kunde knappt ens minnas att det inträffat, återgick till söndagskrysset i DN. Hans andra, och enda återstående, lunga hade börjat krångla; en lång slang ledde från en tratt i halsen till en maskin som stod och andades för hans räkning inne på kontoret. Vi kallade det kontoret. Det fanns syrgastuber för korta promenader. Jag frågade mamma: "Hur kunde ni låta mig se på Twin Peaks alldeles själv när det sändes första gången? Ni måste väl ha fattat att jag skulle bli alldeles förstörd av det?" Jag hade varit 9 år och inte vågat se mig i spegeln på ett halvår därefter utan att mässta tyst för mig själv: "Bob får inte komma in i mig, Bob får inte komma in i mig, Bob får inte komma in i mig..." Hon svarade: "Hur än en gör gör en ändå fel. Aldrig blir de nöjda och aldrig gör en rätt: säger en nej hindras dem i sin frihet, säger en ja får dem men för livet." Hur än en ser på det var det ändå sant på något sätt. Förstörd blir en ju oavsett.

Morfar var liberal, mamma hade varit raggare. Med tiden kom jag att bli anarkosyndikalist. Det hade vi råd med eftersom han hade sparat ihop pengar i fonder till oss, barn och barnbarn. Genom en brevkurs hos Hermods som han tog under tiden på sanatoriet, dit han skickats för att dö, hade han blivit gymnasieingenjör. En av hans lungor rök med, men han överlevde och fortsatte tillsammans med mormor resan från bonde i Norrbotten till ingenjör åt Vattenfall. Sedan adopterade de mamma. I ungdomen hade hon haft kort stubin och morfar, liberalen, varit snabb att avfärda den som höjde sin röst i ett samtal: "Du kan inte ens diskutera".

Något år tidigare, när jag var 12, hade morfar tagit som sin uppgift att berätta om sexualiteten. Han ledde mig och min bror till sovrummet för att förklara det här om begär och säkerhet - frågade försiktigt vad vi kanske redan visste och kunde. Ur bokhyllan hade han hämtat Agnar Mykles "Sången om den röda rubinen" som han tyckte att vi skulle läsa. Har fortfarande inte läst den.

Evolutionen är en berättelse som handlar om transport av gener. Adoption transport av barn. Mamma, adoptivbarnet, som alltid betonar arv framför miljö. Och morfar som säger att evolutionen tagit slut. Jag letar i Krönikan efter en nyckel för att kunna tyda signalerna.

Tid och handling

En kväll i december innan vi skildes åt beskrev N. hur "varje minut är helt outhärdlig". Ett sätt att undvika en slutgiltig lösning hade blivit att utföra varje handling systematiskt, men planlöst. En mekanisk grammatik: varje enskild handling ger nästa. "Du står överst i trappan och har räknat ut den första smällen, kastar dig ut, slår i, träffar det och det trappsteget, slår dig på exakt de rätta ställena." Det gör alltså inte ont, och du blir närmast besviken om du någonstans räknar fel. Men sedan. Efter landningen? Sådär kan en förmiddag se ut: N. skriver en dialog till en scen, 5:e scenen 1:a akten, i en pjäs om vad som är poängen med att vara en pojke när en ändå ska växa upp och bli en man. Blir aldrig klar. Ringer ett samtal som plötsligt blir viktigt. Får inget svar. Känner sig hungrig, går och handlar. Kommer hem och kollar mailen. "Jag vet att jag bara skjuter upp det. Så länge jag väntar med att ringa har jag det framför mig och kan motivera mina handlingar med vad som kan hända. När jag väl ringt kommer det fortfarande vara slut och då finns det inte längre någon anledning att fortsätta".

Jag berättar om det eftersom jag kan relatera till N's historia, trots överdrifterna i den:

"2008 hade jag en kalender som tillät mig att planera vecka för vecka. På hösten blev jag ombedd och lovade att skriva en text om mitt konstnärskap. Jag längtade efter att stå på scen, så jag började skriva ett soloperformance, och försökte skriva om den processen. Mina senaste samarbeten hade gått åt skogen så jag ville arbeta själv. Samtidigt ville jag inte stå helt ensam. För att kunna växa som människa tycker jag att man behöver andra. Så jag ville hitta folk att arbeta med när jag var klar med texten. Veckorna gick och jag fick inget gjort. Jag har nog alltid, börjar jag förstå, uppfattat mitt liv som linjärt kronologiskt. Det började kanske inte så bra men det blev bara bättre och bättre. Till slut blev allt, vad heter det, underbart. Du kan aldrig förstå. Jag kände mig helt... Hel. Sen rycktes det ifrån mig. Jag kunde inte förstå vad som hände. Att det hände. Jag kunde bara gråta när det hände. Jag blev som jag var när jag var 12 år igen. Det var som väder: jag kunde inte se min del i det, fast jag var i det, mitt i det. Vad skulle jag göra. Hitta en annan hållning. Bara sådär. Det går inte. Ingenting går. Jo, dagarna. Veckorna. Går och går. Utan att något händer. Först upplevelsen av lycka som ett totalt tillstånd. Sen slutet på allt; kraft och händelser. Det var som att närvara vid historiens slut, fast två gånger direkt efter varandra. Historiens slut: två versioner av det."

Krönika över 20:e århundradet

1987. Mormor var dagmamma och jag ett av hennes dagbarn, men på kvällarna gällde andra regler. Från köket slamret av middagsporslinet från Gustavsberg i diskhon, och från salongen den häpna besvikelsen när Mats Wilander håller på att förlora mot Ivan Lendl. Och prasslet från Dagens Nyheters söndagskruss. Under lång tid utgjorde det senare hela omvärlden: mysterierna, sammanflätandet av ord. Så litet var det stora. Detta var alltså innan Internet.

Det fanns flera böcker i bokhyllan som jag var för kort för att nå, och en vars rygg var för hög för att rymmas bland de andra: den låg istället på skrivbordet inne på kontoret. Krönikeboken. Jag lärde mig läsa sent, och började med den. "Krönika över 20:e århundradet". Satt med den kvällar i sträck. Hela nätter i löndom. Till en början präglas läsningen av total närvaro: texten är direkt och hör till nuet, händer när jag läser, stryker fingrarna mot förståelsen. Krönikan var nära två decimeter tjock och för tung för att jag skulle orka flytta den. Omslaget var ett bildkollage av forskare, presidenter, kändisar, emigranter, krig och idrottsmän. Det var ett översiktligt verk, ordnat efter strukturen två månader per uppslag: historien började i januari 1900 och slutade, mycket plötsligt, i december 1987.

Första löftet: Parisutställningen 1900. När president McKinley skjuts av en anarkist skriver en tidning: "Sådana lymlar som påstår att det inte finns någon Gud, att människan härstammar från aporna, bör kortas av med ett huvud". I Sverige 1909 orsakas 65% av alla dödsfall bland ungdomar mellan 15 och 20 år av tuberkulos. Särskilt i Norrbottens län härjar sjukdomen. Det sista som händer, i december 1987, är att Ronald Reagan och Michail Gorbatsjov vid en avspänd ceremoni i Vita Huset skriver under ett historiskt kärnvapenavtal som avskaffar alla landbaserade medeldistansrobotar; Nobelpriset delas ut 300 år efter första utgåvan av Newtons "Principia"; svarta måndagen på börserna i New York orsakar en världsomspännande ekonomisk nedgång; trädkramare härjar i Europas storstäder. Sedan tar det slut,

historien

uppfattad som en linjär, koherent, evolutionär process tar slut där. Mindre händelser fortsätter inträffa, enstaka konflikter och krig blossar upp; olika grupper kommer att fortsätta kämpa för större rättvisa och värdighet i egenintresse - men historien som sådan är slut. Det säger morfar i alla fall, och högen av DN som bara växer och växer instämmer från ledarhåll.

90-talet

Våren -88, när krönikan har slutat, håller den då relativt okände statsvetaren Francis Fukuyama en serie föreläsningar på några universitet i USA, och året därpå skriver han en artikel på samma tema - detta kommer att utgöra grunden för hans bok "Historiens slut och den sista människan". Fukuyama hävdar att de som lever i liberala västerländska demokratier lever i en post-historisk värld. Den mänskliga handlingskraften har, tycks han mena, utvecklat en sådan väl fungerande ordning att det nu endast återstår för de länder som fortfarande befinner sig i historien att bli uppfångade och räddade av västs institutioner. Boken får ett enormt genomslag: det är som om 90-talet aldrig skulle komma att inträffa. Ingen grunge eller hardcore. Inga taco-middagar, inga rave, ingen ironi. Historien har där och då, innan all denna uppfinningsrikedom har nått mina hemtrakter, nått sin absoluta höjdpunkt.

En lärdom jag tog med från morfar var att en människa kan, och bör, göra sitt yttersta för att delta i att skriva sin egen historia. "Istället för att posera som profeter bör vi bli herrar över vårt eget öde. Vi måste lära oss att göra allt så gott vi kan, och se upp för särskilt våra egna misstag." Det hade dröjt några månader innan jag lyckades sätta ihop ett och ett, men när jag väl gjort det kunde jag sätta igång. I augusti 1989 började jag återupprätta krönikebokens form och fylla den med ett eget innehåll. Om ingen annan skulle dokumentera tiden och de, måhända post-historiska, händelser som inträffade framöver så skulle jag själv göra det. Redan från början såg jag till att förbereda tillräckligt många sidor, identiska med förlagans, för att de skulle räcka hela 90-talet och seklet ut.

Jag hade sökt en kod, och en nyckel för att förstå den, alla kvällar jag hade suttit och bläddrat i boken: nu tyckte jag mig äntligen ha hittat hur allting hängde samman. Historien var skriven, hade jag upptäckt, efter en struktur där tidigare inträffade händelser var tecken vilka tillät en att förutsäga vad som skulle ske i framtiden på ett ungefär. Det fanns en ordning. Jag använde mig av kodnyckeln för att räkna ut vad som skulle hända. Ibland stämde beräkningarna, och när jag hade haft fel korrigerade jag uppgifterna allteftersom de trillade in.

Historiens slut

Atomåldern övergick i tonåren. Ett långsammare bläddrande. Sidan 916... 974... 977. Under hela 60-talet ryser jag. Månlandningen, Martin Luther King och JFK. "Att växa upp och bli människa handlar om att ta ansvar". Lagbunden förändring eller förändring genom lagar. "En säkerhetsman rusar fram... hoppar upp på bilen... som kör mot sjukhuset i ilfart..." Kodnyckeln fungerar allt sämre. Morfar: "Men sist du var här sa du ju såhär..." Jag: "Men jag menade inte så, jag menade såhär..." Skyller på mig själv, att jag uttryckt mig för otydligt. Ett behov av mer exakt formulerade lagar. Jag arbetar på, alltmer tveksam till metoden. Men morfar manar mig att fortsätta. Varför detta omständliga obehag. Mot 90-talets mitt börjar jag forma uppfattningar, och vi "diskuterar" allt mer. Allt som har hänt under de senaste åren; Shell i Nigeria... Operation Ökenstorm... Lasermannen... Det moderata maktövertagandet, och Elin Ö i min högstadielklass som med en kniv ristar in bokstäverna VAM på borden i korridoren, invänder jag. Han menar att det bara är nyanser, en pendel i allt mindre svängning, historiens återspeglning, det finns inte längre förändring:

"Erfarenheten säger oss att om människor inte kan kämpa för en god sak, eftersom en tidigare generation kämpat och segrat för just den saken, så kommer de vända sig och slåss mot den".

Juni 2001 tog jag studenten, och några dagar efter det gjorde jag mig av med min krönika. Inte just för att skolan tagit slut, men för att morfar dog. Det kändes rätt att begrava dokumenten tillsammans med honom, men eftersom han kremerades valde jag att elda upp alltihop istället. Brände också kodnyckeln, som jag hade formulerat och lagt till som en bilaga i slutet. Spred ut askan i Umeälvens delta. Det var inte bara ett barnsligt företag, det kan jag inte hålla med om. Profetiskt och ovetenskapligt kanske, men inte barnsligt. Rent grafiskt var den lika proffsigt utförd som originalet, och till innehållet avhandlades händelser, skeenden och konflikter av samma dignitet. Där fanns också noteringar av mer privat natur, minst lika viktiga.

Efter krönikan har jag inte heller gjort någon mer konceptuell konst, utan istället ägnat mig åt att skriva texter huvudsakligen avsedda för scen och framträtt med dessa, samt agerat i andras uppsättningar. Det var genom att vi hade detta gemensamt som jag först lärde känna N.

Tid och handling

N. igen: ”Jag är fortfarande övertygad om att mitt liv tog slut där, för ett halvår sedan. Det här är bara rester. Ett slutgiltigt sammanfogande av detaljer för att förstå vad som hände: inte vad som händer sedan dess. Inget kan göras bättre. Allt har redan hänt. Vår historia har tagit slut. Vad som än har hänt efter det har inte varit mitt val. Det är inte jag som har valt det, det här.”

- Men, avbryter jag, det är ändå inte som att du har fått aids, blivit våldtagen, fått din hemstad bombad.
- Jo, det är precis så, det är precis som att jag fått det.
- Personer som råkar ut för sådant tvingas ändå handla. Göra något. Kräva upprättelse. Kräv upprättelse, vet jag, annars kommer du att gå under.
- Jag har redan gått under. Det här är inte jag.
- Det är det visst det.
- Du tar fel på person. Det liknar mig men det är inte jag.
- Det är det. För mig är du fortfarande samma älskvärda, påhittiga och lite tragiska person. Kanske ovanligt tragisk just nu men ändå: samma. Jag känner igen dig. Det är bara det jag försöker att säga.
- Det finns det ingen tröst i.
- Är det tröst du vill ha? Varför kunde du inte ha sagt det?
- Det finns inget jag kunde ha sagt eller gjort annorlunda. Det är inte jag som har valt det här.
- Det kanske var nödvändigt att det skulle bli såhär. Jag förstår att du ältar det, men ändå.
- Om jag ser tillbaka ser jag att alla tecknen fanns där. Jag kunde bara inte tyda dem.
- Det går aldrig att säga. Att göra några sådana förutsägelser. Skyll dig inte för det.
- Det gör jag inte heller. Det var bara något som hände. Inget någon av oss gjorde.
- Finns det verkligen inget jag kan göra för dig?
- Jag behöver... Det behövs... Det måste till något mer.
- Säg till om det skulle finnas något. Jag blir lite orolig för dig.
- Nej, jag måste själv göra något.

Tyr sig till en förklaring. Så är det plötsligt: inte längre giltigt. Vad är en episod i ens liv och hur kan den ta slut. Ett absolut tillstånd – sen faller himlen ned, luften tar slut. Och historien tar vid på nytt? Runt mitten av 2001, månaderna därikring. Tiden fram till dess, från 1988 och framåt, oskriven: som om den inte varit – något. Ett virrvarr av händelser. Och för morfar: ett helt liv – mellan två kollapser. Först på sanatoriet i ungdomen. Sen nu en andra. För honom var det då som om ingenting hade hänt. Som om han var tillbaka där i salen i Sunderbyn – bara hade gått en kort promenad i trädgården med syrgastuberna. Allt i väntan på detta; detta uppskjutande. Det totala. Sen börjar världen röra sig igen. Sen börjar morfars kropp kallna. Krönikeboken ställs undan. ”Vi föds in i denna världen... för att kunna blicka in i och kliva över till andra...” En liberal förståelse. Nej längtan. Hans värld dog där. Allt därefter - denna lungotsssjuka tid – hade han inte kunnat förklara. Och utan giltig förklaring, vad gör en.

Arv och miljö

En av de första dagarna i januari 2009 följde jag N, som just misslyckats med att ta livet av sig, till psykakuten. Det var klart ute - ett milt, oresonligt ljus – och minus tjugo grader. Utanför entrén till Norrlands Universitetssjukhus stannade vi till vid rännarna. Några dussin tallbitar hade under den senaste veckan tagit sin tillflykt dit för att äta av de frystorkade bären. Runt träden stod några fågelskådare med kikare, sjukhuspersonal och rökande patienter. N. ställde sig därunder för att låta frön och flisor från bären falla ned på jackan medan fåglarna åt. Jag tittade upp högt till höger mot fönstret till rummet på sjunde våningen där morfar låg sin sista tid.

Det slår en: han dog strax efter att Bush svurits in – om några dagar skulle dennes välde vara över. Mormor har sagt: ”Du kan aldrig förstå hur tomt det är”. N. ville inte längre gå in: ”Vad är jag rädd för egentligen. Slutar det aldrig. Fan att jag ska vara såhär. Det kanske är något ärftligt.” Jag vill kunna lova att N. kommer att ta sig starkt ut ur det här, men förmår inte göra det. Rörande tallbitarna skriver Jägerskiöld och Kolthoff: ”Enligt vår mening är tallbiten ingalunda någon obegåvad fågel. Men han tillbringar större delen av sitt liv i ödemarken, där han ej lärt känna människan, och förstår därför ej att frukta henne, då han sedan kommer i hennes närhet.” Människans natur som en analogi över fjäderfåna alltså, och inte tvärtom. N. läggs in. Anses vara farlig för sig själv.

En kort tid senare när vi gick på stan för att göra några ärenden köpte N. en kalender för 2009. Den var ordnad dag för dag, istället för vecka för vecka, med två dagar per uppslag. ”Jag såg en dokumentär om Mats Wilander häromdagen”, berättade N, ”och han har fortfarande inte gått vidare med sitt liv.” ”Hur menar du?” frågade jag. ”Ja alltså, han har inte kommit underfund med vad han ska göra efter att hans tenniskarriär, som tog slut för skitlänge sedan, har tagit slut. Det han gör nu, det han har gjort de senaste 20 åren säkert, det gör han bara tills vidare menar han, tills han lyckas komma på vad han egentligen ska göra.” Det är den första permissionen. ”Allt du är rädd ska hända har redan hänt.”

Historiens slut

När Kurt Cobain tar livet av sig nås jag av beskedet på telefon en kväll i mitt föräldrahem. "Något fruktansvärt har hänt en person vi båda älskar väldigt mycket." är det första N. säger.

Nej förresten, det är någon annan som säger det. Det sägs i ett samtal mellan några helt andra. Jag blandar ihop mina minnen med andras. Inte i brist på egna, men i brist på en struktur.

1997 får begreppet crustpunk ersätta den tidigare beteckningen kängpunk i svenska språket. I Umeå brinner SCAN-bilarna. Året därpå protesterar protektionistiska franska bönder mot och bojkottar McDonald's, vilket leder till en djupgående diplomatisk konflikt mellan USA och Frankrike. 1999 spelar det småländska bandet Arsedestroyer, vars musik är svår att genrebestämma, på den årliga Punkfesten. Mellan en av deras 10-20 sekunder långa låtar håller sångaren ett flera minuter långt mellansnack i vilket han med matematisk exakthet sluddrar fram en uträkning av hur många slaktade grisar som ryms per pall i en lastbil. Tidigare på dagen har "någon" sett bandet äta på McDonald's i centrum. Efter spelningen uppstår ett våldsamt slagsmål som anstiftas av sångerskan i ett mediokert franskt skatepunkband vilka spelat kvällen innan; allt på grund av en olycklig språkförbistring. Det enda som framgått i översättningen som nått fransmännen är det krassa i den småländska uträkningen, betydelsen av orden "gris" och "slaktas", samt ryktet ifråga. Själv, i svettig Earth Crisis t-shirt och page, ställer jag mig i utkanten av moshpiten och iakttar ideologiernas sammandrabbning. De sliter i varandras tuppkammar och dreads. Hon slår honom i huvudet med en flaska Vichyvatten. Kort därefter bildar min vän J. L-K och jag bandet xdisanimalx. En av våra låttexter förtjänar att återges här: "There's a ghost moshing around Europe... Karl Marx, motherfuckers! Karl Marx, motherfuckers!" Vi hinner aldrig spela live innan vi splittras, då vi mycket snart inser att vi är fullkomligt omusikaliska. Det är första och sista gången jag spelar i band. Däremot gör ett annat band en cover på "Karl Marx, motherfuckers!" som blir väldigt populär på den lokala punkscenen en kort period. När jag tänker på det senare slår det mig att sångaren i Arsedestroyer nog försökt uttrycka en enkel men basal sanning om såväl människan som djuren: "Ni kan inte räkna med oss."

2009. Strax efter maktövertagandet skriker en man i en megafon på stan: "Obama – mördare!" och får en upprörd hop människor på sig. Samma kväll åker jag till mormor för att hälsa på. Jag har bett att få låna krönikan, om hon fortfarande vet var den är. Det gör hon. Den ligger nederst i bokhyllan. Hon sitter vid köksbordet, på samma plats som när jag sist såg henne. Får en kopp kaffe, slår mig ner. "Så du sitter fortfarande här", säger jag. "Ja, vi gör visst det."

N. och jag pratar om vad texten ska, bör kunna, göra och N. får läsa vad jag skrivit här för att godkänna utlämnandet. Det är en upprörd läsare, som tycker sig se en text i vilken allt redan har hänt: "Det räcker inte. Det krävs mer än profetior och efterhandskonstruktioner. Någon måste agera. Det behöver finnas utrymme för att agera. Du måste lämna utrymme". Oklart hur bara. N. har sedan sjukhusvistelsen lovat och hållit sitt löfte till sig själv att sluta skriva, men låter mig läsa sista utkastet till pjäsen som aldrig blev klar. Det mesta är struket. Kvar finns ett oavslutat synopsis, enstaka tablåer:

Den manliga mystiken

Scen 1.

[En man som är så vacker som en man är när han gör sig redo att ge sig ut i krig.]

Scen 2.

[En man som är så vacker som en man är när han gör sig redo för att försvara sitt land.]

Scen 3.

[En ung man och den unge mannens morfar i knäet på varandra, i brasans sken:]

Morfar: När jag var liten gav min morfar alltid mig Werthers original.

Den unge mannen [lidande]: Får jag smaka morfar, får jag det?

Morfar [Skrockar]: Hahaha, varsågod, ta här.

Scen 4.

[En man med många idéer. En man som är beredd att försvara vad han tror på. En tänkande man i en tänkande kropp. En man som är vacker som en man som tänker på något vackert. En man som drömmer om framtiden. En tänkande man som handlar. En man som andas tungt, ovan. En handlingens man som tänker hur han ska agera.]

Scen 5.

[En man och en man på flykt undan lagen, rättvisan och samhället. De kysser varandra i månskenet under en bro på vilken polisbilar med sirener passerar snabbt på jakt efter kyssen. Unisont: "Här måste våra vägar skiljas åt".]

Scen 6.

[En man som försöker rekonstruera historien, som försöker hitta tecken på annat än det som hänt i det som hänt:]

”Jag hör på din röst att du är naken. Du står i duschen’ sa jag lite frågande. ’Det säger jag inget om. Men vill du att jag ska avslöja något annat?’ Nej vänta, nu säger jag fel. Sådär var det: ’Jag kan höra på din röst att du är naken. Står du i duschen?’ var det som jag sa. ’Nej det gör jag inte. Men jag kan avslöja något annat för dig...’ ”

Jag söker signaler på nytt. Vill hitta bevis på ifall 90-talet inträffat. En notis i slutet av januari:

”DDR-lägenhet hittad – orörd. Fyndet beskrivs som sensationellt. – När vi öppnade dörren kände vi oss som Howard Carter när han fann Tutankhamuns grav, säger Mark Aretz, som var med. Vad han var med om att hitta? Jo, en lägenhet i Leipzig i forna Östtyskland som ingen varit i sedan före Berlinmurens fall 1989. Allt var orört. Och bara DDR-produkter. Det enda utländska - en västtysk deodorant. På väggen fanns en almanacka som visade augusti 1988. Då tros den 24-åring som bodde i lägenheten brådstörtat ha dragit därifrån.”

[Största möjliga tack till Daniel Strand, vars uppsats ”Fukuyamas färakläder” varit oumbärlig för denna text.]